

Ljubomir Mihailović

TRANSFORMACIONA GENERATIVNA GRAMATIKA - I UČENJE STRANOG JEZIKA¹

Pokušaću da u kratkim potezima izložim kako jedna lingvistička teorija gleda na jednu pedagošku praksu. Lingvistička teorija o kojoj je reč poznata je pod imenom *transformaciona generativna gramatika*; ja ću imati na umu, pre svega, shvatanja njenog glavnog predstavnika, Noama Čomskog (Chomsky). Pedagoška praksa o kojoj je reč poznata je pod imenom *učenje stranog jezika*; ja ću imati na umu samo njene osnovne vidove. Govoriću prvenstveno radi obaveštenja, ali neću zaobići ni neka problemska mesta koja se nude radoznalosti i razmišljanju savremenog lingviste i pedagoga.

Poći ću od jednog prethodnog pitanja, koje glasi: kakav je odnos između lingvističke teorije i pedagoške prakse? Na to pitanje daju se tri različita odgovora. Prema prvom odgovoru, lingvistička teorija određuje, ili treba da određuje, sadržaj pedagoške prakse. Prema drugom odgovoru, pedagoška praksa određuje, ili treba da određuje, sadržaj lingvističke teorije. Prema trećem odgovoru, između lingvističke teorije i pedagoške prakse nema, niti treba da bude, zavisnosti.

U lingvističkoj i pedagoškoj literaturi srećemo sva tri odgovora, obrazložena ili neobrazložena, ali s promenljivim ugledom među stručnjacima. Bilo je perioda u kojima je preovlađivalo mišljenje da pedagoška praksa treba da ovaploćuje lingvističku teoriju, da bude njena primena u jednoj nastavnoj oblasti, i da svoj značaj i valjanost crpe iz saglasnosti s lingvističkim principima. Bilo je, zatim, perioda u kojima je preovlađivalo mišljenje da značaj i valjanost lingvističke teorije proizlazi iz njene saglasnosti s pedagoškom praksom, da ona treba da bude uopštavanje te prakse i njeno naučno ruho. Takođe je bilo perioda u kojima je preovlađivalo mišljenje da pedagošku praksu ne treba uslovljavati lingvističkom teorijom, niti lingvističku teoriju zasnivati na pedagoškoj praksi, nego svakoj od njih dozvoliti samostalan i nesmetan razvoj, pošto prave zavisnosti između njih ne može biti.

Na osnovu onog što je Čomski napisao o učenju jezika reklo bi se da transformaciona generativna gramatika zastupa ovo poslednje mišljenje, tj. mišljenje da su lingvistička teorija i pedagoška praksa dve različite stvari, da ih ne treba mešati i da ne treba uspostavljati veštačku vezu između njih. Štaviše, Čomski je izričito skeptičan u pogledu značaja lingvističke teorije za učenje jezika, i to iz dva razloga. Prvo, on smatra da je lingvistička teorija podložna

¹ Predavanje održano u Društvu za strane jezike i književnosti SR Srbije.

brzim i naglim promenama, naročito u novije vreme i da nema gotovo nijednog stava u toj teoriji čija bi vrednost bila opštepriznata. Izgradnja pedagoške prakse na jednom tako kolebljivom tlu bila bi nerazuman i nemoguć postupak. Drugo, Čomski smatra da je uloga lingvistike u učenju jezika pitanje korisnosti, a ne pitanje naučnog prvenstva, i da tu korisnost treba dokazati, a ne samo pretpostavljati. Ne ulazeći u filozofsko pitanje odnosa između teorije i prakse, možemo zaključiti da transformaciona generativna gramatika zauzima pragmatičan stav kad je reč o odnosu između lingvističke teorije i pedagoške prakse.

Pored navedenih opštih razloga Čomski ima i posebne razloge što sumnja u značaj lingvističke teorije za pedagošku praksu. Imajući u vidu principe dosadašnje strukturalističke lingvistike, a ne slažući se s njima, on osporava postojanje tzv. jezičkih obrazaca, koji služe za obrazovanje rečenica po analogiji. Čomski smatra da je sporan i sam princip fonemske analize, koji predstavlja kamen-temeljac strukturalističke lingvistike. Po njemu, nije moguće izdvojiti i predstaviti nijedan jezički oblik a da se tom prilikom ne uzme u obzir gramatički sastav i značenje. Tačnije rečeno, gramatički sastav i značenje određuju jedinice jezičkog oblika. To bi značilo da je jezički obrazac, sastavljen iz jezičkih oblika do kojih se došlo isključivo segmentacijom i klasifikacijom govornog niza, najvećim delom fikcija. Očigledno je da učenje jedne takve fikcije ne može biti učenje jezika.

Osim toga, Čomski osporava postojanje tzv. jezičkih navika. To je mit, kaže on, koji je lingvistika preuzela iz bihejviorističke psihologije. Jezičko ponašanje nije stvar stečene navike; ono ne zavisi od stimulacije, kao druge vrste ponašanja. Tzv. situacioni kontekst, kojem se pridaje tolika važnost, ima vrlo ograničenu ulogu u jezičkom ponašanju. S toga gledišta uzaludno je očekivati uspeh od učenja jezika koje se služi metodom situacione stimulacije da bi se izgradile jezičke navike. Drugim rečima, jezik nije veština.

Čomski ipak dopušta da neke novine u lingvistici i u psihologiji mogu biti korisne za učenje jezika. Pri tome on misli na transformacionu generativnu gramatiku i na kognitivnu psihologiju. Pogledajmo, dakle, šta transformaciona generativna gramatika i kognitivna psihologija nude stručnjacima za učenje stranog jezika.

Prvo, one im nude novine u opštem shvatanju o prirodi ljudskog jezika. Jezik nije ni ponašanje ni oponašanje; on je stvaranje. Poznato je da svako normalno razvijeno ljudsko biće može proizvesti neograničen broj rečenica, od kojih ogromnu većinu nije ranije čulo ili pročitalo. Kad bi jezik bio samo ponašanje ili oponašanje, čovek bi proizvodio samo one rečenice, ili delove rečenica, koji su bili dostupni njegovom ranijem iskustvu. Kako to nije slučaj, mora se pretpostaviti da je čovek u stanju da sam od sebe proizvodi nove rečenice. Taj »stvaralački vid jezičke upotrebe«, kako ga zove Čomski, uočen je još u XVII veku, ali je neopravdano zanemaren u docnijoj lingvističkoj teoriji. Transformaciona generativna gramatika stavila je sebi u zadatak da prouči i opiše sposobnost kojom ljudi proizvode rečenice, s uverenjem da time proučava i opisuje jezik.

Potvrdu za takvo uverenje transformaciona generativna gramatika našla je u kognitivnoj psihologiji, koja se bavi saznajnim procesima. Dok bihejvioristička psihologija posmatra jezik kao oblik ponašanja i kao stečenu veštinu, kognitivna psihologija posmatra jezik kao oblik saznavanja i kao urođenu sposobnost. U toj kognitivnoj psihologiji ističe se činjenica da jedino ljudska bića

imaju jezičku sposobnost, i da okolni uslovi vrlo malo utiču na ispoljavanje i razvoj te sposobnosti. To bi značilo da »stvaralački vid jezičke upotrebe« ima izvora u organizaciji ljudskog uma.

Posmatrana s gledišta transformacione generativne gramatike i kognitivne psihologije, savremena pedagoška praksa u oblasti učenja stranog jezika nalazi se na krivom putu. Ona se rukovodi lingvističkom i psihološkom teorijom koja je sporna, a stavljajući težište na izgrađivanje jezika kao veštine, zanemaruje velike mogućnosti ljudskog uma. Njeni nedostaci još su vidljiviji kad se uzme u obzir apstraktna priroda jezičkih pravila. Do usvajanja jezičkih pravila ne može se stići nikakvim vežbanjima na principu analogije, nego samo otkrivanjem i uviđanjem tih pravila. Otkrivanje i uviđanje jezičkih pravila moguće je zato što je jezička sposobnost univerzalna, tj. postoji kod svih ljudi, i što su osnovna jezička pravila takođe univerzalna, tj. postoje u svim jezicima. Bila bi, dakle, ludost odreći se pomoći koju nudi ljudski um. Uostalom, moglo bi se reći da teškoće u učenju stranog jezika i nastaju zato što se ne poštuju zakoni ljudskog uma.

Među štetnim zabudama koje koče učenje stranog jezika nepoštovanjem zakona ljudskog uma, Čomski pominje naročito dve. Jedna se krije u shvatanju da se jezički signali mogu prepoznati i razlikovati bez poznavanja celokupne jezičke strukture. Ta zabuda je rasprostranjena ponajviše u analitičkoj tehnici, koju je razradila strukturalistička lingvistika, ali je dobila maha i u pedagoškoj praksi koja se zasniva na toj analitičkoj tehnici. Tako se, na primer, uče rečenice u okviru date situacije, pretežno kao nizovi glasova s određenim artikulaciono-akustičkim osobinama, pri čemu se učenje gramatičkih pravila ostavlja za kasnije, ili se sasvim izostavlja. Druga zabuda krije se u shvatanju da opazajna analiza ide od signala ka njegovu tumačenju, što se dobro slaže sa shemom veze između stimulansa i reakcije, ali se nikako ne slaže s unutrašnjom organizacijom saznavnog procesa. Kako ta organizacija prethodi učenju jezika, mora se pretpostaviti da u opažanju ima nečeg što zavisi od sklopa ljudskog uma. Primenjeno na učenje stranog jezika, to bi značilo da se nizovi glasova tumače u skladu s već usvojenim jezičkim pravilima, i to za vreme opažanja. Ta činjenica je dobro poznata svakom nastavniku stranog jezika.

Iz dosadašnjeg izlaganja proizlazi dovoljno jasno kakav odgovor može dati transformaciona generativna gramatika, uz pomoć kognitivne psihologije, na sledeća dva pitanja:

- 1) Po čemu se učenje jezika razlikuje od drugih vrsta učenja?
- 2) Po čemu se učenje stranog jezika razlikuje od učenja maternjeg jezika?

U odgovoru na prvo pitanje transformaciona generativna gramatika ističe momenat urođenosti i momenat sazrevanja. Učenje jezika je razvijanje urođenih ljudskih sposobnosti u funkciji sazrevanja. S jedne strane, brzina kojom dete uči jezik toliko prevazilazi svaki drugi oblik učenja da se može objasniti samo predispozicijom. S druge strane, učenje jezika ne može započeti pre izvesnog uzrasta, niti se jezička sposobnost može dalje razvijati posle izvesnog uzrasta. Takav tok stvari teško se može izmeniti uticanjem sa strane. Učenje jezika je učenje *sui generis*, kao što je i jezička sposobnost — sposobnost *sui generis*. Stoga su unapred osuđeni na neuspeh pokušaji da se učenje jezika uklopi u neku od opštih teorija učenja.

U odgovoru na drugo pitanje transformaciona generativna gramatika ističe momenat univerzalnosti i momenat zamene. Učenje stranog jezika je zamena jezičkih pravila u funkciji univerzalne jezičke sposobnosti. S jedne strane, i

učenje maternjeg jezika i učenje stranog jezika odvijaju se kao usvajanje jezičkih pravila, ali se sama pravila razlikuju. S druge strane, usvajanje pravila maternjeg jezika ide uporedo s razvijanjem jezičke sposobnosti, dok usvajanje pravila stranog jezika računa s već razvijenom jezičkom sposobnošću. Stoga je pogrešno izjednačavati učenje stranog jezika s učenjem maternjeg jezika, i u teoriji i u praksi.

Korist koju učenje stranog jezika može imati od transformacione generativne gramatike dolazi otuda, po Čomskom, što ta lingvistička teorija ima znatnih prednosti nad tradicionalnom i strukturalističkom gramatikom. Transformaciona generativna gramatika je, po definiciji, teorija jezičke sposobnosti, a ta sposobnost čini suštinu jezika. Usvajajući pravila te gramatike, usvajamo ono što je najvažnije u jeziku. Dalje, transformaciona generativna gramatika je eksplicitna u tom smislu što formuliše svako jezičko pravilo, makako ono izgledalo prosto i jasno, ne ostavljajući ništa da se podrazumeva. U tom pogledu transformaciona generativna gramatika se mnogo razlikuje od ranijih gramatika, naročito od tradicionalne gramatike, koja je uvek računala na prethodno znanje i inteligenciju čitaoca.

Međutim, te prednosti transformacione generativne gramatike predstavljaju jednovremeno i njene mane s gledišta pedagoške prakse. Učenje stranog jezika na osnovu eksplicitne transformacione generativne gramatike bio bi zametan posao. Štaviše, to bi bio i suvišan trud, jer se učenik ne bi koristio onim što već zna i ume, a što mu pruža njegova razvijena jezička sposobnost. Sam Čomski nije zauzeo stav o tom pitanju. Najviše što je on pretpostavio to je da će transformaciona generativna gramatika otkrivanjem jezičkih univerzalija uprotiviti neka jezička pravila od važnosti za učenje stranog jezika. Druge lingviste su izrazile mišljenje da transformacionu generativnu gramatiku treba upotrebljavati obazrivo i samo kao proveru valjanosti gramatičkih pravila kojima se služi pedagoška praksa.

Ukupno uzevši, transformaciona generativna gramatika odlikuje se time što prenosi težište lingvističke analize s podataka na principe. To ne znači da ona zanemaruje jezičke pojave kao takve; naprotiv, ona proširuje krug pojava koje se imaju smatrati jezičkim. Međutim, ona jezičku prirodu tih pojava vidi u njihovoj saglasnosti s pravilima po kojima funkcioniše ljudski um. U tom pravcu transformaciona generativna gramatika razlikuje se i od diferencijalnog i od integralnog pristupa učenju stranog jezika. Kao što je poznato, diferencijalni pristup izjednačava znanje stranog jezika s razlikom između maternjeg i stranog jezika, dok integralni pristup ne pravi razliku između znanja maternjeg jezika i znanja stranog jezika. Prema transformacionoj generativnoj gramatici znanje stranog jezika pa, prema tome, i njegovo učenje, mnogo je dublje i složenije nego što ta dva pristupa pretpostavljaju.

Sudeći po tome kako transformaciona generativna gramatika gleda na učenje stranog jezika, u ovom trenutku su lingvistička teorija i pedagoška praksa udaljenije jedna od druge nego u vreme uzmaha strukturalističke lingvistike. I pored toga može se očekivati da će produbljena znanja o jeziku, koja donosi transformaciona generativna gramatika, delovati ohrabrujuće i na lingviste i na pedagoge, i da će dovesti do novih oblika saradnje između njih.

LITERATURA

- John Lyons, *Chomsky*. Fontana Modern Masters, Collins, London 1970.
J. P. B. Allen and Paul Van Buren (Editors), *Chomsky: Selected Readings*. Oxford University Press, London 1971.
Noam Comski, *Gramatika i um*. Izbor i redakcija Ranka Bugarskog. Prevod Ranka Bugarskog i Gordane B. Todorović. Nolit, Beograd 1972.